

Марія Моклиця
доктор філологічних наук, професор
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
м. Луцьк

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОВНИХ ОБРАЗІВ ХУДОЖНЬОГО
ТЕКСТУ (НА ПРИКЛАДІ ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

На пострадянському просторі укорінена традиція образне слово, цю основну складову літературного тексту, називати образними засобами, функція яких – прикрашати твір, робити його більш літературним (видимо художнім). Писати про тропи в конкретному

творі схильні швидше лінгвісти, ніж літературознавці, але специфіка художнього твору, з якого «дістаються» ці тропи, як правило, їх не дуже обходить. Літературознавці, які вивчають поезику, про тропи, звісно, пишуть, але при цьому рухаються в бік накопичення термінологічних словників і класифікаційних таблиць, які у підсумку нівелюють своєрідність конкретного твору, адже, як не дрібни види образних слів на різновиди, їх не так багато, і всі вони наявні практично у кожному навманні взятому тексті, звісно, не лише художньому. Як результат – змішування категорій образів і повна необов'язковість щодо вживання термінологічних визначень навіть серед авторів підручників і посібників.

Існує парадоксальна ситуація у вивченні трьох мовних образів – метафори, символу й алегорії. З одного боку, вони виділяються на будь-якому тлі потужністю створених дискурсів. Починаючи з часів Платона й Аристотеля, протягом тисячоліть ці мовні конструкції вивчаються науковцями практично всіх галузей гуманітаристики. Саме ці терміни часто трапляються у працях, досить віддалених від літературознавства.

Зацікавлення метафорою, символом, алегорією не спадає з кожною новою розвідкою, а лише поширюється, адже саме ці поняття органічно вписалися у всю міфокритику ХХ століття, а особливо міцно увійшли у словник психоаналізу. Для З. Фрейда символи – це образи-натяжки зі світу сновидінь, для Юнга символи – це природні універсалії, відкриті людиною, які передують найбільш високому універсалізму архетипів людської культури. Етнологи, історики релігій і психоаналітики ХХ століття, які закономірно цікавляться первісним світом, дуже часто змушені працювати як філологи, у їхніх працях рясніють приклади етимології тих чи інших понять у різних народів.

Г.І. Гадамер, Г.Р.Курціус, Н.Фрай, інші сучасні герменевтики, аналізуючи Біблію на предмет універсальних образів, показали, як багато образних висловлювань походить із Біблії, але бере свій початок ще з доісторичних часів. Символізація (алегоризація, метафоризація) чотирьох стихій, землі, води, вогню і повітря, закладена у процес становлення будь-якої літератури. Не менш давні образи, пов'язані з явищами природи, тваринним і рослинним світом, з їжею і помешканням людини.

Метафора, алегорія і символ – важливі дискурси, з якими має справу кожен гуманітарій. Але починати інтерпретацію мовних образів треба з первісного слова, або слова як такого (за О.Потебнею – будь-яке первісне слово є образним). Первісне слово, або ж, більш для нас звично, неологізм (за схемою Потебні: знак + значення + етимон, за Ч. Пірсом: знак + значення + інтерпретант), символ, алегорія і метафора – це не просто різновиди тропіки, образні засоби чи мовні прикраси, як схильні думати чимало філологів. Це універсальні коди, досконалі механізми пізнання світу і самопізнання, даровані людині разом з мовою, мабуть, в едемські чи адамові часи. Обернені до світу, вони стають міфами, усталеними місцями, архетипами або мандрівними персонажами культури; обернені на людину, вони стають місткими акумуляторами її пережитого, відбитком її унікальності, елементом оригінального світосприйняття, неповторного авторського стилю. При цьому обертанні образне слово набуває численних нових відтінків, але не втрачає зв'язку зі своїм глибинним механізмом, не перестає бути тим, чим воно є від самого початку. Нове слово, символ, алегорія і метафора – щораз інші і завжди ті самі. Навіть якщо ми виключимо зі свого словника ці терміни (а зробити це неможливо з одної простої причини – це є загальноживані слова, вони не належать лише фахівцям-філологам чи поетам), ми все одно будемо перекручувати слова на свій розсуд, а отже лишимось творцями нових слів, все одно будемо зіставляти все невідоме з відомим і з легкістю переносити значення з одних об'єктів на інші, тобто оперуватимемо метафорою, будемо шукати в навколишньому світі знаки, а в образах сновидінь – натяки, будемо без упину прикріплювати етикетки біля всіх предметів, які стали невід'ємною часткою нашого життя. Творення неологізмів, символів, алегорій і метафор – це і є сам процес мовлення. Звісно, в мові є й інші численні тропи і фігури. Але не випадково мною відібрані чотири типи мовних образи: саме в такому поєднанні вони прояснюють важливу суть справи, а не затемнюють її, як підручники з поезики, в яких ясне часто стає темним під вагою численних схем, таблиць, класифікацій. Неологізм, символ, алегорія, метафора не просто мають найбільш потужні дискурси в історії європейської культури, а й очевидно протиставлені решті образних засобів широтою і складністю питань, які захоплюють. Головний біблійний постулат – Божественне слово,

він доповнений Словом / Богом у новозавітному християнстві. Але й у первісні часи, в політеїстичному світі, слово саме по собі має сакральний ореол, наділене магічною силою: створювати і руйнувати світ, визначати долю, знаходити місце під сонцем, творити інші основоположні діяння. Кожен із цих образних концептів є також творцем окремого мовлення, відповідно – ключем (методом) його декодування.

Алегорична інтерпретація тексту неминуха тоді, коли ми шукаємо додані раціональним способом смисли, символічна необхідна для виявлення доданих інтуїтивно-емоційним способом смислів. Метафорична інтерпретація неминуха при сприйнятті метафоричного твору і полягає у відновленні логіки ланцюга асоціацій, який призвів до виникнення парадоксальних уподібнень. Але починати завжди треба з етимологічного підходу, з виявлення тонких моментів актуалізації того чи іншого етимона, зафіксоване у морфології слова і його синтаксичних зв'язках.

Дослідження твору – це пошук і фіксація доданих нових смислів. Художній текст багатшаровий і багатплановий саме тому, що складається з образних слів, кожне з яких нарощує смисли і утворює надтексти, підтексти і нову багатозначність, які дослідник повинен виявляти. Символічний, алегоричний і метафоричний способи інтерпретації тексту – це методи питомо філологічні, оскільки проросли з образного слова, вони не дозволяють літературознавцю втратити з поля зору специфіку свого об'єкта. І це вочевидь найбільш універсальні із відомих моделей аналізу й інтерпретації вербальної сфери культури, бо підтвердили свою дієздатність в процесі апробації протягом кількох тисячоліть.

Проблема інтерпретації образного мовлення – це також проблема стильової ідентифікації будь-якого автора. Індивідуальний стиль автора – це завжди унікальна комбінація і взаємодія образних засобів. Домінування будь-якого образного слова впливає на стиль, стильові пошуки будь-якого автора – це вибір образного мовлення, найбільш відповідного меті авторської реалізації. Не випадково історія модернізму розпочалася напрямом символізму: це знакова самоназва явища, яка відбулася внаслідок переосмислення ролі образного слова в ієрархії поетичних засобів. Символ був завжди в мові і літературі, але за тисячі років накопичилось розуміння, що саме може виразити людина символічною мовою. Герменевтики

вважали, що про Бога можна говорити лише натяками, тобто символічною мовою. Митці кінця XIX століття усвідомили, що самовираження також потребує символічної мови. Але в цей же час важливу роль у справі самовираження стала грати алегорія (з'явився експресіонізм), згодом футуристи показали невичерпний виражальний ресурс неологізму, а сюрреалісти – метафори. Митці отримали можливість вибору необхідного кожному мовлення.

Проблема стильової ідентифікації автора і конкретного твору – все ще найбільш гостра проблема літературознавства, й українського, й зарубіжного. Відсутність дієвих методик дослідження мовних образів змищує інтерес дослідника до макрорівнів тексту і скерує його до надмірної універсалізації, коли всі автори підводяться під один знаменник. Приблизно така ситуація склалася з драматургією Лесі Українки, унікальним явищем в контексті світової модерної драми: її специфіка нівелюється інтерпретаційною моделлю «неоромантизм», яка закриває роль образного мовлення в структуризації авторського стилю. Леся Українка починала як неоромантик, схильний до захоплення піднесеним стилем, максимально насиченим образністю. Але це стосувалося лише поезії. В прозі вона одразу стала майстром психологічної деталі, що дозволило їй рухатись в бік осягнення ресурсів символічного мовлення, яке базується на мові простих речей, предметів, аксесуарів, явищ і атрибутів природи, словом, на простому словнику найдавніших назв, які спроможні розширювати своє значення у різних контекстах. Символічне мовлення поступово стає найбільш важливим у поезії («Уривок з листа», 1898) і прозі («Над морем», 1902), але у драматургії (вперше апробоване у драмі «Блакитна троянда», 1897) цей процес максимально ускладнився. Попри захоплення творчістю М. Метерлінка і Г. Гауптмана, які вже увиразнили жанр символістської драми, Леся Українка прагла торувати власний шлях. Тому наступний етап у драматургії, який починається драматичною поемою «Одержима» (1901) і триває до 1906 року, визначається інтересом до алегоричного мовлення (апогей – «Осінь казка»). І все ж саме цей етап дозволив письменниці здійснити остаточний вибір на користь символічного мовлення: цьому посприяв вибір теми пізньої античності і раннього християнства, теми, яка зрештою стала провідною у драматургії Лесі Українки. З допомогою символічного мовлення (словник символів-

концептів задається в ремарках і розгортається в агонах персонажів) вона змогла створити універсальні історії людського життя, наповненні яскраво вираженим, індивідуально пережитим змістом. Специфіка стилю у драматичних творах 1907-1913 рр. визначається психологічною функцією символів, психоаналітичним нарративом, який розгортається на імпліцитному рівні тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моклиця М. Алгоритичний код літератури, або Реабілітація алегорії триває: монографія. К.: Кондор, 2017. 292 с.